TÜRK KÜLTÜRÜ

SAYI 474 YIL XL EKİM 2002

ANADOLU'DA ÖLÜM SONRASI MEZARLIKLAR ÇEVRESİNDE OLUŞAN İNANÇ VE PRATİKLER

*Dr. Nilgün ÇIBLAK**

Canlılarda hayatî fonksiyonların tamamen durması anlamına gelen ölüm, hayatın en önemli gerçeklerinden biri olup en eski dönemlerden bu yana insanoğlunu derinden etkilemiş ve onu bu konuda çeşitli düşüncelere sevk etmiştir. Ölüm olayı karşısında hissedilenler ve ölüm sonrasındaki bilinmezlik, bütün toplumlarda çeşitli inanma, âdet, töre ve törenleri beraberinde getirmiştir.

İlkel dönem insanları, ölümün tam olarak bir yok oluş anlamına gelmediğine; ölen kişinin yaşamını herhangi bir şekilde sürdürdüğüne, geride bıraktıklarıyla ilişkiler kurduğuna, hatta onların günlük yaşantılarını olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebildiğine inanmışlardır. Ölenin hem geri dönerek insanlara zarar verebileceği korkusu hem anılmaya, yiyeceğe, giyeceğe vb. şeylere ihtiyaç duyabileceği inancı, "ölü kültü"nün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ölen kişiye karşı duyulan bu iki yanlı duygu yani korku ve sevgi, ölüleri gömme şekillerini de etkilemiş, bazı yerlerde ceset, vakit geçirilmeden gömüldüğü ya da ıssız yerlere bırakıldığı gibi bazı yerlerde evin içine, avluya veya köy meydanına gömülmüş, mezarına yiyecek, içecek, giyecek vb. bırakılmıştır(1).

Ölümden sonra da hayatın devam ettiği inancı, ölen kişilerin yaşadıkları bir dünyanın olduğu inancını da beraberinde getirmiştir. Ölülerin eğleştikleri yerler olarak ilk önce gömüldükleri yerler yani mezarlıklar düşünülmüş, böylelikle yeraltındaki ölüler dünyası tasarımı ortaya çıkmış, ruh inancının gelişmesiyle de zamanla ruhların gökyüzünde eğleştikleri inancı oluşmuştur. Öte dünya, genellikle yeraltında, yeryüzünde ve gökyüzünde canlandırılmıştır. Denizlerin dibi, dağların tepesi, üzerinde yaşanılan toprağın sınırları, güneşin batmasıyla ilgili olarak batı yönü, ormanlar, mağaralar ve adalar ölülerin eğleştikleri yerler arasında kabul edilmiştir(2).

Türkler arasında da ölüm olayı, doğum ve onu takip eden evlilik gibi en önemli geçiş aşamalarından biri olarak kabul edilmiştir. Bu geçiş dönemlerinden

* Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

(1) Sedat Veyis Örnek, *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, 2. b., Gerçek Yayınevi, İstanbul 1988, s. 93.

(2) Örnek, *age.*, s. 117-118.

sonuncusu olan ölüm, bir son gibi görünse de gerek eski Türk dinlerinde gerekse Türkler'in mensubu bulundukları İslâm dininde bir yok oluş olarak algılanmamış; ölümle her şeyin bitmediğine sadece bu dünyadan öbür dünyaya geçildiğine inanılmıştır.

Eski Türkler'de insanı yaşatan can ve ruh kavramı, "esinti, rüzgâr, nefes" anlamlarına gelen "tın" kelimesi ile ifade edilmiştir. İnanışa göre bütün canlılarda bulunan tın'ın vücuttan ayrılması ölüm olayına neden olmakta ve kişi öldükten sonra da ruhu aracılığıyla bu dünyada istediği gibi dolaşabilmektedir. Ayrıca öte dünya inanışı gereği, ölen kişiye en güzel elbiseleri giydirilmiş, sevdiği eşyaları, silâhları, çeşitli yiyecekler, hatta atı da kendisiyle gömülmek suretiyle ölümden sonraki yaşam için bir tür hazırlık yapılmıştır(3).

Ölenin istediği zaman geri dönebileceği ve geride bıraktığı kişilerle temasta bulunup onlara zarar verebileceği korkusu, geçmişten günümüze ölüm olayı çevresinde çeşitli inanç ve pratiklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Ölüm çevresinde kümelenen ve ölüyle toplum bireylerini kuşatan bu inanmalar, âdetler, törenler ve kalıplaşmış davranışlar başlıca üç gruba ayrılmaktadır. Bunlardan birincisini ölenin öte dünyaya gidişini kolaylaştırmak; onun hem geride bıraktıklarının gözünde hem de öte dünyada mutlu ve saygın bir ölü olmasını sağlamak için yapılan uygulamalar oluşturmaktadır. İkinci gruptakiler, ölenin geri dönüşünü engellemek, yakınlarına kötülükte bulunmasını önlemek için yerine getirilmektedir. Diğer grupta toplananlar ise, ölenin yakınlarının ruhî durumlarını düzeltmek ve onları yeniden topluma dahil etmek amacıyla yapılmaktadır(4).

Bu uygulamalar sırasıyla ölünün gömülmeye hazırlanmasıyla, gömülmesiyle, mezarıyla, geride bıraktığı eşyalarıyla, ölü yemeğiyle, ölünün ardından tutulan yasla ve onun belirli dönemlerde anılmasıyla ilgili olup genel olarak ölü evinde ve mezarlıklarda yerine getirilmektedir. Bu çalışmada bunlardan özellikle ikincisinde yani mezarlıklarda gerçekleştirilen inanç ve pratikler üzerinde durulacaktır.

Bilindiği üzere tarihin en eski dönemlerinden bu yana atalara duyulan büyük bir saygı dolayısıyla mezarlıklara ayrı bir önem verilmiştir(5). Mezarlar, bu dünyadan göç eden insanların geride bıraktığı en önemli işaretlerden biri olup iki dünya arasındaki kapı olarak düşünülmüştür. Ölen yakınlarımızı hatırlamak, atalarımızı anmak ve onların ruhlarını memnun etmek amacıyla mezarlıklarda çeşitli âdet ve inanmaların yaşatıldığı tespit edilmiştir.

(3) Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, III. b., TTK Yayınları, Ankara 1986, s. 176-177.
(4) Sedat Veyis Örnek, *Türk Halkbilimi*, KB Yayınları, Ankara 1995, s. 207.
(5) Jean-Paul Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999, s. 188.

Anadolu'da bugün mezarlıklara bağlı söz konusu uygulamaların ölünün gömülmesi sırasında ve daha sonra mezarının ziyaret edilmesi esnasında gerçekleştirildiği görülmektedir.

Günümüzde ölü gömme gelenekleri, İslâmî esaslara bağlı bir şekilde yerine getirilmektedir. Buna göre cenaze namazının kılınmasından sonra ölü, mezarının başına getirilir. Mezar, ölenin yakınları ve orada bulunanlar tarafından önceden kazılmış olur. Mezarın güney tarafının alt kısmı, mevtanın yönünün kıbleye doğru durmasını sağlamak amacıyla, biraz içeri doğru oyulur. Ölü, başı batıya ayakları doğuya doğru gelecek şekilde sağ yanı üzerine yatırılıp yönü kıbleye çevrilerek mezara yerleştirilir. Kefenin baş ve ayak ucundaki bağlar çözülüp alınır, ardından ölünün üst kısmı, aynı boyda olan düzgün tahta veya yassı taşlar dayamak suretiyle kapatılır. Burada kullanılan tahta ya da taşlara sapıtma adı verilir. Bunun da üzerine ot, çam, ardıç veya herhangi ağaç dalları yerleştirilir. Böylelikle cenazenin toprak altında sıkışması engellenmiş olur. Daha sonra mezar toprakla doldurulur, yerinin belli olması için üzeri tümsek yapılır. Baş ve ayak ucuna birer taş dikilir. Gömme işi tamamlanınca imam dua okur. Duanın ardından herkes mezarlıktan ayrılır. Mezarın başında sadece imam kalır ve talkın verir. Talkın, o akşam mezara gelerek bazı sorular soracağına inanılan sorgucu meleklerine verilecek cevapları ölüye hatırlatmak amacıyla yerine getirilmesi gereken dinî bir görevdir(6).

Anadolu'nun çeşitli yerleşim merkezlerinde cenazenin gömülmesi sırasında ya da sonrasında gerçekleştirilen dinî uygulamaların yanı sıra mezarlıklarda birçok inanç ve pratiğin, büyü nitelikli işlemlerin de yerine getirildiği görülmektedir.

İzmir'in Menemen ilçesinde ölünün defnedilmesi sırasında mezardan bir başka ölüye ait kemikler çıkarsa, bunlar mezarın ayak ucunda toplanıp üzerine para atılır, ölen kişi bundan sonra gömülür. Aydın'da ise para, ölü mezara indirileceği sırada avucuna konur(7). Mersin'in Anamur ilçesine bağlı Çarıklar köyünde paranın ölünün ağzına sıkıştırıldığı görülür(8). Mezardan bir başka ölüye ait kemiklerin çıkması durumunda mezara para atma geleneğine yine Mersin'in bazı köylerinde(9), Kırşehir'de(10) ve Çankırı'nın Subaşı köyün-

(6) Mehmet Tuğrul, "Mahmutgazi Köyünde Ölümle İlgili Gelenek ve İnanışlar", *TFA*, Y. 25, C. 15, S. 290, Eylül 1973, s. 6757.

(7) Yaşar Kalafat, "Anadolu ve Yakın Çevresi Türk Halk İnançlarında Ölüm veya Halk İnançlarımıza Göre Yatır Ziyareti", *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, 18-20 Aralık 1998 AKSM İstanbul*, Mezarlıklar Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 250-251.

(8) Sedat Veyis Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, 2. b., A.Ü. DTCF Yayınları, Ankara 1979, s. 72.

(9) Halil Ayar, 1930, ilkokul, seracı, Kaşdişlen Köyü-Bozyazı / Mersin.

(10) Yaşar Kalafat, *agm.*, s. 250.

de[11] de rastlanmaktadır. Mezara atılan paralarla mezarın önceki sahibinden satın alındığına, böylelikle öte dünyada her iki ölü arasında ortaya çıkabilecek anlaşmazlığın ve haksızlığın önlenmiş olacağına inanılır.

Adana'da ölünün ağzına dünyadan doyumlu gitmesi için toprak konur[12]. Tahtacılar arasında ise "gözünü toprak doyursun" denilerek ölünün gözüne bir miktar toprak atılır[13]. Bu yolla ölünün gözünün geride kalması engellenmiş olur.

Anadolu'nun kimi yerlerinde ölünün elbiseleriyle, yatak döşeğiyle, özel eşyalarıyla gömüldüğü görülmektedir. Sivas'ın bazı köylerinde ölüyle beraber onun sevdiği eşyalarının da gömüldüğü, mevsim kış ise üşümemesi için buna yatak, yorganın da ilâve edildiği; Urfa'da ise yeni gelinlerin ziynet eşyalarıyla beraber defnedildiği tespit edilmiştir[14]. Bergama'nın köylerinde mezara ölünün eşyaları da konulmaktadır[15]. Tahtacılar arasında da cenaze, elbisesi giydirildikten sonra kefene sarılmakta ve mezara serilen döşek ya da kilim üstüne yatırılmakta, başının altına da yastık konularak gömülmektedir[16]. Yanına ölünün sevdiği kıymetli eşyaları da bırakılmaktadır[17]. Tunceli yöresinde de benzer uygulamalar görülmektedir[18].

Bu geleneklere eski Türkler'de de rastlanmaktadır. Kaynaklardan edinilen bilgiye göre Orta Asya Hun Türkleri, ölen atalarını, boy beylerini altın ve gümüş işlemeli kumaş ve kürklerle örtülmüş tabutla; yine Oğuzlar, ölülerini giydirip kuşattıktan sonra yayıyla, bütün mal ve eşyasıyla gömerlerdi[19]. Bu uygulamaların temelinde ölen kişinin öbür dünyadaki ihtiyaçlarını karşılamak ve bu yolla onu rahat ettirmek düşüncesi yatmaktadır. Diğer taraftan bu şekilde ölünün öte dünyaya gidişi de kolaylaştırılmaya çalışılmaktadır.

Anadolu'da ölünün gömülmesi sırasında yerine getirilen bir başka gelenek ise mezarın kazılması ve kapatılmasıyla ilgilidir. Tahtacılar arasında mezarı kazmak için toprağa kazmayı ilk vuran, daha sonra mezarın kapatılması sırasında da

(11) Sedat Veyis Örnek, *age.*, s. 72.
(12) Saniye Yılmaz, 1952, yok, ev hanımı, Adana.
(13) Nilgün Çıblak, *İçel Tahtacıları, Dinî İnanışlar ve Dinî Törenler, Halk Kültürü, Anonim Halk Edebiyatı*, Ç.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Adana 2001, s. 330 (yayınlanmamış doktora tezi).
(14) Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 3. b., Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 133-134.
(15) Sedat Veyis Örnek, *age.*, s. 73.
(16) Nilgün Çıblak, *age.*, s. 330.
(17) Rıza Yetişen, *Tahtacı Aşiretleri (adet, gelenek ve görenekleri)*, Memleket Gazetecilik ve Matbaacılık, İzmir – Narlıdere 1986, s. 50.
(18) Yaşar Kalafat, *age.*, s.130.
(19) Abdülkadir İnan, *age.*, s. 177-184.

ilk toprak atan kişi olmalıdır. Ayrıca mezarın kapatılmasında kullanılan küreğin üzerindeki toprağın, ölünün hakkının geçmemesi için, mutlaka temizlenmesi gerekmektedir[20]. Mezar kapatılırken toprak atılan kürek elden ele alınmaz; mutlaka yere bırakılır ve yerden alınır. Edirne'de küreği toprak atmak için bir başkasının elinden alanın öleceğine inanılır. Erzurum, Erzincan ve Sivas'ta kazma ve küreğin üst üste gelecek şekilde mezarın üzerine bırakılması başka ölüm olaylarına işaret olarak yorumlanır[21]. Kayseri'de de küreğin elden ele verilmemesine dikkat edilir ve ölen kişinin yakınlarından başlayarak herkes mezara toprak atmaya çalışır[22]. Mezarın kapatılmasına toprak atarak yardım edenlerin sevap kazanacaklarına inanılır.

Gaziantep'te ise cenaze mezara indirildikten sonra orada bulunanlardan birisi bir avuç toprak alır ve bunu azar azar yakınındakilere dağıtır. Toprağı alanlar "fâtiha sûresi"ni veya bildiği bir duayı okuduktan sonra bu toprağı, ya kendi ya da toprağı veren kişi eliyle mezarın içine atar[23]. Konya'nın Ermenek ilçesine bağlı Başyayla kasabasında tüm cemaat, birer küçük taşa "ihlâs sûresi"ni okuyarak bunu mezara atar[24]. Bu şekilde ölen kişinin Hak nazarında günahlarının affedilmesinde yardımcı olunmak istenir.

Ölünün gömülmesinin ardında Aydın[25], Kayseri[26], Ankara[27] ve Denizli'nin Çal ilçesine bağlı Mahmutgazi köyünde[28] mezarın üstüne bir kap su dökülür. Halk arasında mezara su dökmenin ölünün ruhuna rahmet anlamına geldiğine inanılır.

Anadolu'da defin sırasında mezarlıkta yiyecek dağıtma geleneği de bulunmaktadır. Gaziantep'te mezar başında bir tarafta defin işiyle meşgul olunurken diğer tarafta bir heybe veya sepet içinde getirilmiş olan tuz, ekmek, tahin helvası, genel olarak şire adı verilen üzüm, incir, pestil vb. yiyecekler orada toplanmış

(20) Nilgün Çıblak, *age.*, s. 330.
(21) Yaşar Kalafat, "Anadolu ve Yakın Çevresi .... s. 245.
(22) Âlim Gerçel, "Kayseri ve Çevresinde Ölüm ve Cenaze Merasimleri İle Ölüm Üzerine Deyişler ve Mezarlıklar", *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (12-13 Nisan 2001), Bildiriler*, 1. Cilt (A-K), Haz. Prof. Dr. Mustafa Argunşah, Doç. Dr. İsmail Görkem vd., Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yayınları, Kayseri 2001, s. 297.
(23) Cemil Cahit Güzelbey, "Ölüm ve Yaş Gelenekleri: Gaziantep'te Ölüm Âdetleri", *TFA*, Y. 27, C. 16, S. 316, Kasım 1975, s. 7480.
(24) Mehbuse Yıldız, "Konya Gelenekleri: Ermenek-Başyayla Kasabasında Ölüm ve Cenaze Törenleri", *TFA*, Y.19, C.11, S. 226, Mayıs 1968, s. 4744.
(25) Ahmet Gökbel, *Anadolu Varsaklarında İnanç ve Âdetler*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 119.
(26) Âlim Gerçel, *agm.*, s. 297.
(27) Ali Rıza Balaman, *Gelenekler, Töre ve Törenler*, Betim Yayınları, İzmir 1983, s. 131.
(28) Mehmet Tuğrul, *agm.*, s. 6757.

olan fakirlere, dilencilere dağıtılır. Bunların yanı sıra para dağıtan da olur[29]. Hakkari'de ölünün gömülmesi sırasında mezarlıkta çocuklara şeker dağıtılır[30]. Adana'da ise defin sırasında mezarın üstüne buğday ve şeker atıldığı görülür[31]. Tahtacılar'da mezarın baş kısmına dikilen bayrağın altına şeker bırakılır. Ölen kişinin en yakın akrabaları veya kendi çocukları her gün bayrağın altından birer şeker alıp yer[32]. İzmir'de ise mezara testi ile su[33], Ordu'nun Ünye ilçesinde yemek bırakma geleneği vardır[34].

Mezarlıkta defin sırasında orada bulunan fakir kişilere, çocuklara yiyecek veya şeker dağıtma; mezarın üstüne buğday ya da şeker serpme ölülerin ruhlarına dağıtılan birer saçıdır. Bilindiği üzere saçı, her topluluğun kendi emeğiyle kazandığı en kıymetli ve kutsal saydığı nimetlerden biri olup ruhlara sunulan kansız kurbandır[35]. Aynı şekilde mezara su ya da yemek bırakma da birer kansız kurban olup ölen kişilerin ruhlarına sunulmaktadır. Bu yolla ölünün gittiği yerde de rahat etmesini sağlayarak onun geri dönmesi engellenmek istenmektedir.

Anadolu'nun kimi yerlerinde mezara bayrak asıldığı, bez parçalarının bağlandığı tespit edilmiştir. Ankara'nın Haymana ilçesinde ölü genç ise mezarına bayrak asılır. Bayburt'ta genç yaşta ölen, gurbette vefat ederek ya da askerde şehit düşerek memleketlerine getirilenlerin mezarına değişik renkte tülbentler ve bezler bağlanır, beyaz bayrak asılır. Aydın'da yeni defnedilen cenazenin mezarına kendi elbisesinden ya da herhangi bir bezden bayrak yapılır. Bolu'da mezarın başına bir ağaç dikilir, ölen erkek ise bu ağaca şapka, kadın ise yazma bırakılır[36]. Adana[37] ve Mersin'de[38], ölen genç kız veya gelin ise mezarın başına kırmızı yazma, delikanlı ya da askerse bayrak asılır. Tahtacılar arasında ise genç birisi öldüğünde mezarın baş ve ayak ucuna iki tahta dikilir, bunun arasına bir ip gerilir, ipe de kırmızı ve yeşil renkli bezler, yazmalar bağlanır. Ölen yaşlı bir kişi ise bu bezler genellikle beyaz renkli olur[39].

Mezara bayrak asılması, bez parçalarının veya çeşitli renklerde yazmaların bağlanması ya da şapka vb. özel eşyaların bırakılması, ölenin yaşı ve cinsiyeti

(29) Cemil Cahit Güzelbey, *agm.*, s. 7480.
(30) Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da* .... s. 134.
(31) Cennet Arslan, 1954, yok, ev hanımı, Adana.
(32) Ali Rıza Yalman (Yalkın), *Cenupta Türkmen Oymakları I*, Haz. Sabahat Emir, KB Yayınları, Ankara 1977, s. 269.
(33) Yaşar Kalafat, "Anadolu ve Yakın Çevresi ..... s. 251.
(34) Sedat Veyis Örnek, *Anadolu Folklorunda* .... s. 73.
(35) Saçı konusunda daha ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün* .... s. 98-100.
(36) Yaşar Kalafat, *agm.*, s. 250.
(37) Cennet Arslan, 1954, yok, ev hanımı, Adana.
(38) Ahmet Uşan, 1958, ilkokul, çiftçi, Mut / Mersin.
(39) Rıza Yetişen, *age.*, s. 50.

konusunda bilgi vermekle birlikte genç yaşta ya da vakitsiz ölenlerin mezarına daha bir özen gösterildiğini belirtmesi açısından da önem taşımaktadır.

Mezarların süslenmesi için ağaç, çiçek ve belli otlar da kullanılmaktadır. Adana'da mezarda ağaç ve çiçek olduğu sürece ölenin kabir azabı çekmeyeceğine, ayrıca mezardaki ağaçlar sallandıkça ölünün günahlarının döküleceğine inanılır(40). Mersin'de ölünün ruhunun rahat etmesi için mezara ağaç dikilir(41). Ankara'da gölgelik etmesi için mezarın başına fide dikilir(42). Yine Ankara'nın Akyurt ilçesinde kabrin başına bir iğde ağacı dikilir, bunun tutması halinde ölen kişinin cennete gideceğine inanılır(43).

Mezara ağaç dikilmesi eski Türkler'de yaygın olarak görülen ağaç kültüyle ilgilidir. Ağaç, yerin dibindeki kökleri, göğe doğru yükselen gövdesi ve gökyüzüne dağılan dal, budak ve yapraklarıyla olduğu kadar mevsimden mevsime kendini yenilemesi ve daha birçok özelliğiyle en eski dönemlerden bu yana dinî bir yapıya sahip olmuştur. Ayrıca çoğu zaman hayatın ve ebediliğin sembolü olarak kabul edilmiştir. Özellikle meyvesiz ve ulu ağaçlar kutsal kabul edilmiştir. Orta Asya Hun Türkleri'nin Ötüken'in dağlık arazisindeki kutsal sayılan bir çam ağacının etrafında özel bir âyin düzenledikleri ve kötü ruhlardan temizlenmek istenen yerlere ağaç diktikleri; bu tür uygulamaların Göktürkler'de de bulunduğu kaynaklardan edinilen bilgiler arasındadır. Yine Çeremisler, Buryatlar, Yakutlar, Başkurtlar, Kazaklar ve Kırgızlar da ulu ve yaşlı çam, kayın, ardıç, servi ve çınar ağaçlarına adaklar adamış, kurbanlar kesmiş, birtakım dualarla onlardan dilekte bulunmuşlardır. Yakut Türkleri'nde ise kayın ağacının özellikle şamanlar arasında büyük bir önemi vardır. Her şamanın özel bir ağacı bulunur ve şamanla ağacı arasında bir bağ olduğuna; birinin hayatının ötekinin varlığıyla süreceğine inanılırdı(44).

Günümüzde mezar başlarına ağaç dikme geleneğinin kökeni de söz konusu eski Türk inanışlarına kadar uzanmakta olup dikilen ağaçla ölen kişinin günahlarının affedilmesinde yardımcı olunacağına, böylelikle ölünün ruhunun memnun edileceğine inanılmaktadır.

Anadolu'da mezarlıklara bağlı bir başka uygulama ise ölünün defnedildiği günün gecesinde mezarın başında ateş yakma geleneğidir. Harput'ta ölünün yırtıcı hayvanlar tarafından mezarının eşilerek çıkarılmaması için mezarın başında

(40) Cennet Arslan, 1954, yok, ev hanımı, Adana.
(41) Elif Kaya, 1919, yok, ev hanımı, Mersin.
(42) Ali Rıza Balaman, *Gelenekler, Töre ve* .... s. 131.
(43) Yaşar Kalafat, *agm.*, s. 250.
(44) Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983, s. 84-87.

ateş yakılır[45]. Adana'da mezarın başında ilk üç gün, Ankara'nın Haymana ilçesinde ise bir gün ateş yakılır[46]. Mezarda ateş yakma geleneğine Mersin'de[47] ve Artvin'in köylerinde[48] de rastlanmaktadır.

Halk arasında mezarda bir gün ya da üç gün ateş yakma geleneğinin vahşi hayvanları uzaklaştırmak için uygulandığı düşüncesi yaygın olsa da aslında bu durum ateşin Türkler tarafından kutsal kabul edilmesiyle açıklanabilir. Şamanist Türkler'de ateşin her şeyi temizlediğine, kötü ruhları kovduğuna inanılır. Ateş ruhuna hitaben okunan şaman ilâhilerinden anlaşıldığına göre aile ocağı kültü ile ateş kültü birbirinden ayırt edilemeyeceği gibi ocak kültü de atalar kültüyle birbirine bağlıdır[49]. Ocağın tütmesi, ateşin sürekli olarak yanması, ataların o ocakta, o yurtta sürekli bulunması anlamına gelir. Ataların canlarının ateşin içinde tecelli ettiğine inanıldığı için Türkler, ocağı ve ateşi kutsal saymışlardır[50]. Mezar başında ateş yakma geleneğine Altay ve Yenisey Türk boylarında da rastlanır[51]. Bu yönüyle defin işleminin yapıldığı günün akşamında mezar başında ateş yakılması da söz konusu eski Türk inanışlarının günümüzdeki izleri olmalıdır.

Anadolu'da ölünün defnedilmesi sırasında yerine getirilen bu uygulamaların yanı sıra mezarlık ziyaretleriyle de ilgili çeşitli inanç ve pratiklerin yaşatıldığı görülmektedir.

Ölünün mezarlıkta ilk kez ziyaret edildiği gün ya da zaman konusunda belirli bir kural bulunmamakta, söz konusu gün ölü sahiplerinin düşünce ve yorumlarına göre değişebilmektedir. Buna göre mezarın definden sonra ilk ziyareti Ankara'da ertesi sabah güneş doğmadan önce; Eskişehir, Erzurum, Sivas, Niğde ve Kırşehir'de bir hafta sonra; Kastamonu'da ve yer yer Eskişehir ile Sivas'ta kırk gün sonra; Kayseri ve Çorum'da gömüldükten sonra gelen ilk cuma vb. günlerde yapılmaktadır[52].

Bu gibi günlerin yanı sıra gelenek halinde arife günleri, bayram ve kandil gibi kutsal günlerde de mezarlıkların ziyaret edildiği, ziyaret sırasında herkesin kendi mezarının çevresini temizlediği, burada ölen yakınları için dualar ettiği görülmektedir.

(45) Rıfat Araz, *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1995, s. 124.
(46) Yaşar Kalafat, *agm.*, s. 251.
(47) Ali Rıza Yalman (Yalkın), *Cenupta Türkmen* .... s. 268.
(48) Cahit Öztelli, "Başa Toprak Savurmak ve Yas-Ölü Gelenekleri", *TFA*, Y.10, C. 5, S. 116, Mart 1958, s. 1862.
(49) Abdülkadir İnan, *age.*, s. 68.
(50) Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevîlik-Bektaşîlik*, Otağ Matbaacılık, İstanbul 1977, s. 327.
(51) Abdülkadir İnan, *age.*, s. 189-190.
(52) Sedat Veyis Örnek, *age.*, s. 80.

Tahtacılar arasında arife ve bayram günlerinin yanında nevruz ve hıdrellezde, muharrem orucunun son gününde, ölen kişinin yıldönümünde de mezarlıklar ziyaret edilmektedir[53].

Anadolu'nun kimi yerlerinde ziyaret günlerinde mezarlığa çeşitli yiyecekler de götürülmektedir. Artvin'in Şavşat ve Ardanuç ilçelerinde ölü defnedildikten sonra ikinci akşamı mezara yemek ve meyve götürülür. Bunları koymak için mezarlarda küçük bir dolap gözüne benzer yerler de yapılmıştır. Daha sonra da mezara haftada bir ya da iki kez yemek götürmek gelenektir. Bu yemekleri ölen kişinin ruhu için isteyen alıp yiyebilir[54]. Adana'da ölünün gömülmesinden bir hafta sonra mezarlığa gidildiğinde mezarın üstüne şeker atılır, bunları çocuklar toplayıp yer[55]. Mersin'de şeker, bisküvi vb. yiyecekler mezarlığa gidenlere dağıtılır[56].

Tahtacılar'da da mezarlık ziyareti sırasında herkes beraberinde çörek, lokum, bisküvi, şeker vb. yiyecekler götürür. Bunlar orada bulunanlara dağıtılır ve mezarlık başında topluca yenir[57].

Mezarlığa götürülen ve orada yenilen bu yiyecekler, ölmüşlerin ruhuna sunulan kansız kurban niteliği taşımakta ve aslında ölen kişiler adına yenilmektedir.

Anadolu'da mezarlığa yiyecek götürme geleneğinin yanı sıra ağaç götürüldüğü de tespit edilmiştir. Mersin'de arife günleri mezarlık ziyareti sırasında mezarın başına murt dalları dikilir[58]. Adana[59] ve Hatay'ın Dörtyol ilçesinde[60] de aynı geleneğe rastlanır. Murt dallarının bazen mezarın üstüne bırakıldığı da olur[61]. Aydın'da ise bu bitkiye mersin adı verilmekte ve yine mezar ziyaretine gidenler tarafından mezarlığa götürülmektedir[62].

Halk arasında murt dalı kutsal sayılır. İnanışa göre murt, diğer bitkilerden farklı olarak yaz kış her sağa sola sallanışında Allah'ı zikreder, bu nedenle dört mevsim yeşil kalır. Ayrıca güzel bir kokusu da vardır[63]. Bu bitkiye mersin adının verilmesi ve yine kutsal kabul edilmesi bir başka inanışa göre; söylenişinden

(53) Halil Ayar, 1930, ilkokul, seracı, Kaşdişlen Köyü-Bozyazı / Mersin.
(54) Cahit Öztelli, *agm.*, s. 1862.
(55) Ayşe Bulut, 1953, ilkokul, ev hanımı, Adana.
(56) Selvi Şimşek, 1937, yok, ev hanımı, Tarsus / Mersin.
(57) Nilgün Çıblak, *age.*, s. 324.
(58) Selvi Şimşek, 1937, yok, ev hanımı, Tarsus / Mersin.
(59) Ayşe Bulut, 1953, ilkokul, ev hanımı, Adana.
(60) Zeynep Ateş, 1954, ilkokul, ev hanımı, Dörtyol / Hatay.
(61) Bk. 58, 59 ve 60 no.lu dipnotlar.
(62) Yaşar Kalafat, *age.*, s. 250.
(63) Selvi Şimşek, 1937, yok, ev hanımı, Tarsus / Mersin.

dolayı "yâsîn sûresi"nin adına benzetilmesiyle ilgilidir, hatta söz konusu bitkiye "yâsîn" isminden esinlenerek mersin adının verildiğine inanılır(64).

Mersin ya da diğer adıyla murt dallarının halk arasındaki yaygın inanışlardan dolayı mezarlıklara dikildiği belirtilse de aslında bu geleneğin kökeninde, daha evvel de bahsedildiği üzere, eski Türkler'de görülen ağaç kültünün izleri aranmalıdır.

Ölen kişinin mezar taşının ise, defin işleminden bir yıl sonra yaptırıldığı görülmektedir. Mezar taşları genellikle mermerdendir, ancak maddî durumu iyi olmayan bazı kişiler, çevredeki taşlarla mezarı çevreleyip mezarın yerinin kaybolmasını önlemeye çalışırlar. Mezar taşlarına ölen kişilerin adı, soyadı, doğum ve ölüm tarihleri yazılır. Ancak bazen bu taşlara çeşitli şiirlerin, özdeyişlerin yazıldığı, motiflerin işlendiği de görülür.

SONUÇ

Anadolu'da gerek ölünün defnedilmesi sırasında gerekse daha sonraki mezarlık ziyaretlerinde görülen, bu çalışmada sadece bir kısmını verebildiğimiz uygulamaların yanında, daha birçok inanç ve pratik, gelenek ve görenek bulunmaktadır. Bu uygulamalar, yerleşim merkezlerine göre büyük bir çeşitlilik gösterse de hemen hemen hepsinin temelinde ölen kişinin ruhunun öbür dünyaya gidişini kolaylaştırmak, orada rahat ve mutlu olmasını sağlamak; ayrıca geri dönüşünü engelleyerek yakınlarına herhangi bir zarar vermesini önlemek düşüncesi yatmaktadır.

Mezarlıkta ölüm sonrası gerçekleştirilen söz konusu uygulamalar, genel olarak İslâmî esaslara bağlı bir şekilde yerine getirilmekle birlikte bunların arasında yer yer İslâmiyet öncesi eski Türk inanışlarına ait kimi inanç ve pratiklerin izlerine de rastlanmaktadır. Ölen kişinin öbür dünyada ihtiyacı olabileceği düşüncesiyle elbiseleriyle ya da bazı özel eşyalarıyla gömülmesi, mezarında yiyeceklerin dağıtılması, başucuna ateş yakılması ya da ağaç dikilmesi vb. inanç ve pratikler, eski Türk âdet ve inanmalarının günümüzdeki izlerini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

(64) Ahmet Gökbel, *age.*, s. 119.